

***Disability Studies*¹** **wobec natury postaw dyskryminujących**

ABSTRACT: Marcin Wlazło, „*Disability Studies*” wobec natury postaw dyskryminujących [*Disability studies and the nature of discriminatory attitudes*]. Interdyscyplinarne Konteksty Pedagogiki Specjalnej, nr 16, Poznań 2017. Pp. 117-127. Adam Mickiewicz University Press. ISSN 2300-391X

With the development of disability studies the awareness of “false universalization of disability” increased. It was realized that both theoretical and practical abuse is to treat disability as the main and even the only factor that binds the environment of people with disabilities. The configurations of the aspects of oppression and discriminatory attitudes have been in fact much more complex and elaborate than it was originally thought according to the promotion of the social model of disability.

---

¹ Zastosowanie w tytule i treści niniejszego artykułu nietłumaczonej na język polski nazwy *Disability Studies* jest w pierwszej kolejności wyrazem poglądu, zgodnie z którym tłumaczenie „studia nad niepełnosprawnością” może być rozumiane jako wyraz dodatkowej nierówności opartej na skojarzeniach i realnych językowych zastosowaniach przyimka „nad”. Ponadto warto podkreślić, za D. Podgóorską-Jachnik, że – poza innymi – argumentem przemawiającym na rzecz stosowania w polskich tekstach nazwy angielskiej może być „tradycja posługiwania się tym terminem, wyznaczająca pewne określone założenia teoretyczne, w odróżnieniu od studiów (badań) nad niepełnosprawnością, usytuowanych w innych ramach koncepcyjnych, czasem nawet niezgodnych bądź sprzecznych z paradygmatycznymi uzgodnieniami *Disability Studies*” (D. Podgórska-Jachnik, *Studia nad niepełnosprawnością (Disability Studies) i ruch włączający w społeczeństwie jako konteksty edukacji włączającej*, „Problemy Edukacji, Rehabilitacji i Socjalizacji Osób Niepełnosprawnych” 2016, tom 22(1), s. 19).

The article addresses the problem of multiplicity and simultaneous oppression, in which disability co-exists among other factors, considering gender, race or age of human as no less important factors of marginalization, violation of law and social exclusion.

KEY WORDS: disability studies, discrimination, oppression

Wprowadzenie

Współczesne rozumienie funkcjonowania człowieka oparte zostało na harmonijnym połączeniu „funkcji i struktur ludzkiego ciała” z „aktywnością jednostki i uczestniczeniem człowieka w różnych sytuacjach życiowych”². Opracowany w gruncie rzeczy na potrzeby diagnostyczne model biopsychospołeczny niepełnosprawności umożliwił zarazem bardziej jednoznaczne odniesienie różnych aspektów ludzkiej biologii do społecznych warunków życia człowieka. Z oczywistych przyczyn niepełnosprawność jako fenomen społeczny zdominowała analizy i badania związane z podziałami społecznymi i nierównym traktowaniem, prowadząc w konsekwencji do zbytnej generalizacji przekonania o jej „naczelnym statusie” i „domniemanej jednorodności wyobcowania odczuwanego przez osoby niepełnosprawne”³. Można zaryzykować stwierdzenie, że – paradoksalnie – wraz ze wzrostem znaczenia społecznego modelu niepełnosprawności, w zupełnie niezamierzony sposób utrwalone zostały stereotypowe ujęcia osób z niepełnosprawnością jako zdeterminowanych biologicznie wyłącznie w kontekście odchylenia od norm związanych z budową i/lub funkcjonowaniem ludzkiego ciała. Dostrzeżenie w odniesieniu do sytuacji społecznej osób z niepełnosprawnością innych czynników opresji doprowadziło do rewizji obowiązujących modeli niepełnosprawno-

---

² *International Classification of Functioning. Disability and Health*, WHO, Geneva 2001.

³ C. Barnes, G. Mercer, *Niepełnosprawność*, Wydawnictwo Sic!, Warszawa 2008, s. 72.

ści i wykreowania nowych podejść, które uwzględniły już współwystępowanie zróżnicowanych przyczyn społecznych podziałów i nierówności. Kluczowa okazała się refleksja dotycząca związków między płcią i rasą a niepełnosprawnością, stanowiąc podstawę poszukiwania modeli łączących różne przesłanki dyskryminacji. Globalna gospodarka i kultura przełomu wieków XX i XXI uwypukliły z kolei znaczenie czynników ekonomicznych, które w szczególności wyraźny sposób uświadomiły badaczom z kręgu *Disability Studies* zupełnie inne, socjoekonomiczne konteksty niepełnosprawności w bogatych krajach Północy i dużo biedniejszego Południa. Obraz kompleksowego ujęcia czynników, które już mają istotny wpływ na analizy badawcze niepełnosprawności, choć ich znaczenie będzie się dopiero w pełni uwidaczniać w niedalekiej przyszłości, dopełniają kwestie związane z demografią (starzenie się społeczeństw bogatych i przyrost ludności w biedniejszych częściach świata) i migracją. Uważam, że poznawczo inspirujący może być fakt, iż w bardzo specyficzny sposób problematyka niniejszego artykułu odzwierciedla aktualne wymiary polskiej debaty społeczno-politycznej i naukowej, skupionej wokół sporu o pochodzenie i naturę postaw dyskryminujących⁴.

Przesłanki dyskryminacji

Przyjmuje się, że *Disability Studies* były u swych początków przede wszystkim wyrazem niezgody na łamanie praw człowieka i obywatela, co w odniesieniu do osób z niepełnosprawnością rozumiano w sposób analogiczny jak to miało miejsce w przypadku grup dyskryminowanych ze względu na rasę, płeć czy pochodzenie

---

⁴ Najważniejszymi przykładami tej debaty są spory wokół *Gender Studies*, „Konwencji Rady Europy o zapobieganiu i zwalczaniu przemocy wobec kobiet i przemocy domowej”, aborcji nazywanej eugeniczną i wsparcia państwa dla rodzin wychowujących dziecko z niepełnosprawnością, przyjmowania uchodźców i imigrantów ekonomicznych, nauczania indywidualnego uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi.

społeczne. Radykalizacja społecznych ruchów osób z niepełnosprawnością wpisała się w historię walki o prawa grup mniejszościowych i dyskryminowanych, współtworzących zarówno społeczny, jak i naukowy wyraz idei feministycznych, antyrasistowskich, postkolonialnych i antykapitalistycznych⁵.

Wyrazem potrzeby łączenia i przenikania się problematyki dyskryminacyjnej stała się teoria przecięć autorstwa amerykańskiej badaczki Kimberlé Crenshaw⁶, która na przełomie lat 70. i 80. ubiegłego stulecia zajmowała się czarnym feminizmem, w ramach którego ugruntowało się przekonanie, iż nie można doświadczenia płci i rasy traktować jako sytuacji osobnych i niezależnych. Stąd intersekcyjność, czyli założenie i postawa badawcza podkreślające krzyżowanie się i zależność czynników powodujących i wzmacniających dyskryminację, a zatem nie tylko w odniesieniu do rasy i płci, ale także pochodzenia etnicznego, narodowości, religii, orientacji seksualnej, klasy społecznej, wieku i w końcu – niepełnosprawności. Intersekcyjność czarnego feminizmu oparta została na założeniu, że analiza jednoaspektowa, a więc skupiona tylko na płci lub tylko na rasie, prezentuje zniekształcony obraz rzeczywistych doświadczeń czarnych kobiet. W konsekwencji może pojawiać się fałszywe przekonanie o dominującym znaczeniu wybranego, pojedynczego czynnika dyskryminacji, co nie znajduje potwierdzenia w analizach zarówno globalnie ujętej rzeczywistości społecznej, jak i badaniach doświadczeń osób narażonych na zwielokrotnioną opresję⁷.

Zrozumienie natury postaw dyskryminujących jest o wiele trudniejsze niż skrupulatne wyliczenie czynników mających wpływ na nierówne i opresyjne traktowanie wybranych grup społecznych i pojedynczych osób. Dyskryminacja jest rozumiana zarówno jako

---

⁵ Zob. D. Goodley, *Disability Studies: An Interdisciplinary Introduction*, Sage Publications Ltd., London 2010, s. 3-4.

⁶ K. Crenshaw, *Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory, and Antiracist Politics*, "University of Chicago Legal Forum" Vol. 1989, Iss. 1, Article 8.

⁷ Zob. *ibidem*, s. 139-140.

konsekwencja stereotypów i uprzedzeń, jak i konkretne działanie, które dodatkowo wzmacnia te niekorzystne postawy. Zgodnie z definicją zaproponowaną w podręczniku edukacji antydyskryminacyjnej, dyskryminacja „oznacza niewłaściwe, wybiórcze, krzywdzące, nieuzasadnione i niesprawiedliwe traktowanie poszczególnych jednostek z powodu ich przynależności grupowej”⁸. Przesłanki dyskryminacji wiążą się z zależnością między cechami charakteryzującymi daną osobę a jej przynależnością grupową, co oznacza najczęściej gorsze traktowaniem ze względu na przesłanki należące do tożsamości pierwotnej, a więc te, które są właściwie nieusuwalne ze względu na ich wrodzony, biologiczno-społeczny charakter. Warto w tym miejscu zaznaczyć, że utrata sprawności w ciągu ludzkiego życia rozszerza perspektywę tożsamości pierwotnej. Jednocześnie należy podkreślić, że „prawo antydyskryminacyjne powołuje się głównie na pierwotne elementy tożsamości, czyli te, których osoba nie wybiera i które znacznie trudniej, jeśli w ogóle, jest zmienić. Elementy pierwotne stają się cechami prawnie chronionymi”⁹. Ochrona prawna jest zatem osłabiona wobec osób, które świadomie i dobrowolnie wybierają i kształtują cechy mogące być przyczyną dyskryminacji, jak np. poglądy polityczne.

Sformułowanie i wyliczenie postaw dyskryminujących ze względu na wybrane przesłanki opiera się na wskazaniu zależności między dyskryminacją na poziomie indywidualnym, instytucjonalnym i strukturalnym. W każdej z wymienionych sytuacji poruszamy się w sferze zależności określonych w diadach: większość – mniejszość, władza – posłuszeństwo, dominacja – uległość. Mówimy zatem nierównych relacjach, które początek mają zazwyczaj w bezpośrednich kontaktach codziennych, a koniec w uogólnionym wykluczeniu pojedynczych osób i grup z życia społecznego.

Dominująca przez długi czas na gruncie *Disability Studies* pozycja niepełnosprawności wśród pozostałych przesłanek dyskrymina-

---

⁸ D. Cieślukowska, *Dyskryminacja*, [w:] *Edukacja antydyskryminacyjna. Podręcznik trenerski*, red. M. Branka, D. Cieślukowska, Stowarzyszenie Willa Decjusza, Kraków 2010, s. 108.

⁹ *Ibidem*, s. 108.

cji może być zrozumiała z kilku powodów. Być może najważniejszym z nich jest bardzo wyraźnie zaznaczona w przypadku osób z niepełnosprawnością obecność postaw dyskryminujących na wszystkich poziomach, a więc indywidualnym, instytucjonalnym i strukturalnym. Traktowanie niepełnosprawności jako doświadczenia uniwersalnego, powodującego „jednorodność wyobcowania odczuwanego przez osoby niepełnosprawne”¹⁰, utrwaliło przekonanie o szczególnej wadze podziału w osi sprawność – niesprawność, przy jednoczesnym przekonaniu, że sprawność jest czasowa, a niepełnosprawność powszechna. Wyjaśniając globalny problem niepełnosprawności jako „największej mniejszości”, Dan Goodley pisał:

Niepełnosprawność dotyczy nas wszystkich, bez względu na klasę, narodowość czy zamożność. Termin „Tymczasowa Sprawność Ciała” (*Temporality Able Bodied*) oznacza, że wiele osób w pewnym momencie życia stanie się niepełnosprawnymi¹¹.

Krytyczny charakter *Disability Studies* ujawnił się także w odniesieniu do ich własnych ustaleń, prowadząc do konstatacji, iż oczywistym nadużyciem, a nawet błędem, było przekonanie o esencjonalnym i nadrzędnym wymiarze niepełnosprawności, zwłaszcza w kontekście pogłębionej analizy przesłanek dyskryminacji. W istocie uznano, że wszystkie -izmy i -fobie, związane z dyskryminacją (rasizm, seksizm, ageizm, (dis)ablizm¹², antysemityzm, ksenofobia, homofobia) mogą być adekwatnie i rzetelnie badane jedynie

---

¹⁰ C. Barnes, G. Mercer, op. cit., s. 72.

¹¹ D. Goodley, op. cit.

¹² W przywoływanym podręczniku antydyskryminacyjnym (*Edukacja antydyskryminacyjna*, red. M. Branka, D. Cieślukowska, op. cit.), stosowany jest termin „ablizm”, który na gruncie *Disability Studies* nie oznacza wprost dyskryminacji ze względu na niepełnosprawność, co wyraża termin „disablizm”, lecz szczególnie uprzywilejowaną społecznie pozycję osób spełniających zdrowotne, psychologiczne, socjologiczne, pedagogiczne i kulturowe normy sprawności, co łączy się z neoliberalnym kontekstem współczesnej polityki i ekonomii. Ważne jest to, że konsekwencje ablizmu odczuwają nie tylko osoby niepełnosprawne, lecz stanowi on zasadę funkcjonowania wszystkich członków rozwiniętych, współczesnych społeczeństw (zob. D. Goodley, *Disability studies*, Routledge. London 2014, s. 21).

z uwzględnieniem ich realnych powiązań, a więc – przykładowo – zgodnie z feministyczną teorią przecięć.

Społeczno-kulturowe i ideologiczne zakorzenienie przesłanek dyskryminacji wiąże się niezmiennie z kontrowersjami dotyczącymi poszukiwań źródeł stereotypów, uprzedzeń i działań dyskryminujących. Trafnie, moim zdaniem, istotę problemu, a więc i interseksjonalny wymiar różnych źródeł postaw dyskryminujących, ujęli autorzy „Psychologii międzykulturowej”, pisząc o tychże postawach, iż

Zwykle składają się z systemów idei, przekonań i opinii wyrażanych przez jedną grupę do innych i zazwyczaj są wplecione w jej strukturę społeczno-kulturową. Tworzą zatem pewną ideologię, którą można przekazywać z pokolenia na pokolenie¹³.

***Disability Studies* wobec problemów „globalnego Południa”**

Krytyczny wymiar *Disability Studies* jest wyrazem sprzeciwu wobec społecznego trwania mechanizmów marginalizacji i wykluczenia, stanowiąc zarazem badawcze i intelektualne zaplecze ruchów kontestacyjno-emancypacyjnych. Odejście od hegemonicznej pozycji samej niepełnosprawności w badaniach nad doświadczeniami osób z niepełnosprawnością pociąga za sobą radykalną zmianę teoretyczną, gdyż konstruktywistyczne badanie indywidualnego doświadczania niepełnosprawności ustępuje miejsca poststrukturalnej analizie dyskursu niepełnosprawności jako jednego z wielu czynników wpisanych w opresyjne relacje władzy, wiedzy i dominacji. Z kolei interseksjonalny charakter *Disability Studies* w ich współczesnej wersji, a więc pierwszych dekad XXI wieku, znajduje swój wyraz już na poziomie nazewnictwa określającego nowe modele badań niepełnosprawności, gdyż miejsce podejść tradycyjnych,

---

¹³ D. Matsumoto, L. Juang, *Psychologia międzykulturowa*, GWP, Gdańsk 2007, s. 109.

a więc – mniejszościowego, barier społecznych, kulturowego i relacyjnego, zajmują studia kalekie (*crip studies*), studia nad globalnym Południem (*global South studies*), krytyczne studia nad ablizmem (*critical studies of ableism*) i studia o nie/sprawności (*dis/ability studies*)¹⁴.

Wyznacznikiem i wyrazem intersekcjonalnego ułożenia problematyki niepełnosprawności oraz przejścia od konstruktywizmu do poststrukturalizmu może być stanowisko socjolożki medycyny, Carol Thomas, która współczesne *Disability Studies* definiuje jako „interdyscyplinarną przestrzeń, przełamującą granice między dyscyplinami, poprzez dekonstrukcję sprofesjonalizowanej dyskryminacji i dekolonizację tradycyjnych, zmedykalizowanych ujęć niepełnosprawności z socjo-kulturowymi koncepcjami disablizmu”¹⁵.

Istnieją czytelne analogie między wszystkim ruchami społecznymi, których celem była początkowo walka o podstawowe prawa obywatelskie, a następnie coraz intensywniejsze zaangażowanie w przekształcanie społecznej świadomości. Czarny feminizm zapoczątkował głębszy namysł nad złożoną naturą postaw dyskryminujących, wskazując teoretyczne podstawy analizy naukowej społecznych podziałów będących źródłem zwielokrotnionej opresji. W przypadku nowych *Disability Studies* symbolicznym pożegnaniem z wiekiem XX jest odejście od studiowania niepełnosprawności w oparciu o doświadczenia obywateli pierwszego świata na rzecz skupienia na problemach globalnego Południa. Jest to jasny sygnał przełamania nie tylko narracji skupionej jedynie na pojęciu „człowiek z niepełnosprawnością”, ale także porzucenia studiów dotyczących właściwie tylko bogatych społeczeństw Europy i Ameryki Północnej. Dalszą konsekwencją takiego podejścia jest konstatacja, że mówimy i piszemy wprawdzie o człowieku z niepełnosprawnością, ale wcale nie musi to być wyłącznie dobrze sytuowany i wykształcony, pracujący, biały, heteroseksualny męż-

---

¹⁴ Zob. R. Mallett, K. Runswick-Cole, *Approaching Disability: Critical Issues and Perspectives*, Routledge, Abingdon 2014.

¹⁵ C. Thomas, *Sociologies of Disability and Illness. Contested Ideas in Disability Studies and Medical Sociology*, Palgrave Macmillan, Basingstoke 2007, s. 73.

czyzna w średnim wieku, chrześcijanin, zwolennik wolnego rynku, mieszkający w dostosowanym mieszkaniu w dużym mieście z rozwiniętą infrastrukturą oraz dostępną kulturą, edukacją i administracją.

Jenny Slater, czołowa przedstawicielka krytycznych *Disability Studies*, w książce o przecinających się rzeczywistościach młodości i niepełnosprawności, posłużyła się figurą Pana Rozsądnego (Mr Reasonable), by wskazać podstawowy wymiar nowych analiz. Chodzi mianowicie o relację między disabilitym, odnoszonym wprost do dyskryminacji osób z niepełnosprawnością, a ablizmem, który jawi się jako wyraz zdominowania narracji o ludzkiej normalności (rozsądku) przez neoliberalnie skonstruowaną wizję sprawnego ciała (ang. *able bodied*) wpisanego w ciąg znaczeń kultury dominującej. Do Pana Rozsądnego, Jenny Slater, zwróciła się z następującym komunikatem:

Jesteś wytworem systemu, który faworyzuje określone sposoby dominacji na innymi ludźmi. Ze względu na wszechobecne, wolnorynkowe koncepcje tego, co jest „dobre”, „idealne” i „normalne” globalny kapitalizm czyni twoje życie „rozsądnym”, podczas gdy życie innych osób wokół ciebie jawi się jako pozbawione sensu¹⁶.

Przecięcie czynników „utrudniających, ograniczających lub uniemożliwiających” niezależny, w pełni zindywidualizowany rozwój i funkcjonowanie najlepiej ilustrują analizy, które oparte są na rozrastającej się diadzie, a więc – przykładowo – niepełnosprawność i płeć szybko dookreślone zostaną rozważaniami na temat sytuacji czarnych kobiet w podeszłym wieku lub homoseksualności osób niepełnosprawnych z małych miejscowości. Szczególnym wyzwaniem nie tylko dla globalnych, krytycznych *Disability Studies*, ale także dla badań i teorii kształtujących współczesną pedagogikę specjalną w jej lokalnych wymiarach, jest dostrzeżenie przecięcia kategorii: dzieciństwo i niepełnosprawność. W szerszym kontekście

---

¹⁶ J. Slater, *Youth and Disability. A Challenge to Mr Reasonable*, Ashgate, Burlington VT 2015, s. 1.

chodzi, rzecz jasna, o dokładniejsze przyjrzenia się związkowi niepełnosprawności z różnymi okresami życia człowieka, a więc także zależności między dysablizmem a ageizmem. Niepełnosprawne dziecko, nawet bez wnikania w pozostałe przesłanki dyskryminacji, jest zarazem figurą zmultiplikowanej marginalizacji i wykluczenia oraz niewielkich szans na wpasowanie się w ablistyczny model współczesnej kultury. Niepełnosprawne dziecko pozbawione jest zarówno sprawności, jak i dzieciństwa, a starania o podniesienie poziomu jego ablistycznego dostosowania pogłębiają niemożność realizacji zadań rozwojowych przypisanych najwcześniejszemu okresowi życia człowieka¹⁷. Ekspozowane miejsce studiów poświęconych niepełnosprawnemu dzieciństwu i młodości stanowi wyraz poszukiwania źródeł postaw dyskryminujących w kontekście kształtującej się dopiero osobowości człowieka, a więc również z perspektywą zdominowania całego życia przez opresyjne relacje władzy i wiedzy. Niepełnosprawne dziecko zyska z czasem świadomość swojej przynależności rasowej, etnicznej i klasowej, a także własnej seksualności i (nie)religijności, doświadczając różnych wymiarów niedostosowania do rzeczywistości i mniej lub bardziej wyraźnych przejawów dyskryminacji spowodowanej zróżnicowanymi wymiarami swojej egzystencji.

Bibliografia

- Barnes C., Mercer G., *Niepełnosprawność*, Wydawnictwo Sic!, Warszawa 2008.
- Cieślakowska D., *Dyskryminacja*, [w:] *Edukacja antydyskryminacyjna. Podręcznik trenerski*, red. M. Branka, D. Cieślakowska, Stowarzyszenie Willa Decjusza, Kraków 2010.
- Crenshaw K., *Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory, and Antiracist Politics*, "University of Chicago Legal Forum" Vol. 1989, Iss. 1, Article 8.
- Curran T., Runswick-Cole K. (ed.), *Disabled Children's Childhood Studies. Critical Approaches in a Global Context*, Palgrave Macmillan, Basingstoke 2013.

---

¹⁷ Zob. *Disabled Children's Childhood Studies. Critical Approaches in a Global Context*, red. T. Curran, K. Runswick-Cole, Palgrave Macmillan, Basingstoke 2013.

- Goodley D., *Disability Studies: An Interdisciplinary Introduction*: Sage Publications Ltd., London 2010.
- Goodley D., *Disability studies*, Routledge, London 2014.
- International Classification of Functioning. Disability and Health*, WHO, Genewa 2001.
- Mallett R., Runswick-Cole K., *Approaching Disability: Critical Issues and Perspectives*, Routledge, Abingdon 2014.
- Matsumoto D., Juang L., *Psychologia międzykulturowa*, GWP, Gdańsk 2007.
- Podgórska-Jachnik D., *Studia nad niepełnosprawnością (Disability Studies) i ruch włączający w społeczeństwie jako konteksty edukacji włączającej*, „Problemy Edukacji, Rehabilitacji i Socjalizacji Osób Niepełnosprawnych” 2016, tom 22(1).
- Slater J., *Youth and Disability. A Challenge to Mr Reasonable*, Ashgate, Burlington VT 2015.
- Thomas C., *Sociologies of Disability and Illness. Contested Ideas in Disability Studies and Medical Sociology*, Palgrave Macmillan, Basingstoke 2007.